

BERICHTEN

VAN DE WERKGROEP VOOR
FILOSOFIE EN ANTHROPOSOFIE

1^e J.G. nr. I

1984

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	blz. 3
Filosofieweekend met O. Borgman Hansen.....	blz. 4
Agenda	blz. 7
Filosofen-bijeenkomst te Dornach	blz. 8
Citaat + Literatuurlijst 'techniek'.....	blz. 12
Alfabetisch auteursregister.....	blz. 14
E.Vreede-archief	blz. 15
Activiteiten	blz. 16

ABONNEMENT

Wie onze 'Berichten' ontvangen en daarmee ons initiatief steunen wil, gelieve voor het jaar 1984/1985, dat van september tot september loopt en drie nummers heeft, f 15,- over te maken op girorekening 9013 van de ABN te Leiden, banknr. 566.311.313 ten name van J.H. Huisman, onder vermelding van Werkgroep voor Filosofie en Anthroposofie. Een hoger bedrag wordt op prijs gesteld, ten einde een financieel draagvlak op te bouwen. Losse nummers kosten f 5,- plus de verzendkosten.

Opgave voor een abonnement geschiede door middel van een briefkaart naar onderstaand redactieadres.

De Werkgroep voor Filosofie en Anthroposofie bestaat uit:

Pim Blomaard, Mark Bottema, Peter van Engelen, Jan Huisman
Tom van den Muijsenberg, Paul de Roo, Peter Smit en Hans
Smit Sibinga.

Redactieadres: P. Blomaard
Leidsevaart 520
2014 HS Haarlem
tel.: 023-246252

VOORWOORD

Voor U ligt het eerste nummer van de 'Berichten van de Werkgroep voor Filosofie en Anthroposofie', die drie keer per jaar zullen verschijnen. Met deze berichten willen we geïnteresseerden op de hoogte houden van activiteiten die op het gebied van filosofie en anthroposofie liggen. We zullen in dit blad verslagen en aankondigingen van filosofische bijeenkomsten verzorgen. Zo is in dit nummer een verslag opgenomen van O. Borgman Hansens voordrachten op 31 maart en 1 april in Den Haag, en doen we verslag van de jaarlijkse bijeenkomst van de 'Arbeitsgruppe für Philosophie und Psychologie' in Dornach, waar ditmaal het vraagstuk van de techniek in verband met de menselijke vrijheid aan bod is gekomen. Verder vindt U de aankondiging van twee initiatieven van onze werkgroep, te weten een voordracht van A. van der Mey over de praktische betekenis van het Goetheanisme en een studieweek met de kentheoreticus W. Moser; tevens vindt U bibliografische gegevens rond het thema 'techniek' (anthroposofische boeken en artikelen alsmede gegevens uit het E. Vreede-archief); wij houden een agenda van algemeen filosofische activiteiten bij en zouden graag gegevens over bestaande werkgroepen en initiatieven op dit gebied aan U verstrekken. Wij houden ons dan ook aanbevolen voor gegevens van deze aard. Bijdragen voor het blad kunt U naar het redactieadres sturen.

De werkgroep hoopt hiermee een bijdrage te kunnen leveren aan de verduidelijking van de centrale rol, die het denken in de spirituele ontwikkeling speelt. Als groep zijn wij vorig jaar tijdens de bijeenkomst van de 'Arbeitsgruppe' ontstaan, met het doel, het anthroposofisch-filosofisch leven in Nederland te coördineren, te integreren en te intensiveren voorzover mogelijk en wenselijk, ons daarbij inhoudelijk richtend op het jaarthema van de genoemde 'Arbeitsgruppe', die dit jaar techniek tot onderwerp heeft. Wij achten het filosofisch aspect van de Anthroposofie belangrijk en nogal veronachtzaamd. Voorts trachten wij, aangezien filosofie een wetenschappelijke discipline is, een discussie met de gangbare wetenschap op filosofisch niveau waar mogelijk aan te gaan. U kunt ons ondersteunen, door abonnee te worden.

FILOSOFIE-WEEKEND met OSKAR BORGMAN HANSEN

In nauwe samenwerking met het Studiecentrum voor Antroposofie kon de werkgroep voor filosofie en antroposofie een studieweekend organiseren. De Deense filosofiedocent Borgman Hansen, die ook voorzitter van de Deense Anthroposofische Vereniging is, hield in de Riouwstraat te Den Haag voor ongeveer 60 deelnemers vier voordrachten over de wetenschappelijke fundering en de maatschappelijke relevantie van de vrijheidsidee, zoals deze in Steiners "Philosophie der Freiheit" ontwikkeld wordt. Enkele gedachten mogen hier weergegeven worden.

-Aktualiteit: In een voordracht (27 oktober 1918/GA 185) spreekt Rudolf Steiner naar aanleiding van de herdruk der "Philosophie der Freiheit" over het grote belang van de in dit boek gegeven vrijheidsimpuls voor het bewerken van een waarachtige vrede en een maatschappelijke ordening; ware vrede is vrijheidsvrede en die kan pas daar ontstaan waar individuen als vrije geesten samenleven. De vraag komt op : wat is een vrije geest en waar vind je er een? Hoe kan iemand van een filosofie verwachten, dat ze een levenswijze in het leven roept, die de chaotische wereld in orde zal brengen? Wel, de vrijheidsidee wordt door deze filosofie inzichtelijk gemaakt, en de impuls wordt werkzaam, als individuen deze idee daadwerkelijk weten te realiseren, door in vrijheid en uit inzicht te handelen. Het begrijpen van de vrijheidsidee is daarmee voorwaarde voor een gezondmaking van de sociale verhoudingen. Is die realisering mogelijk? Ja, het feit dat ik de idee van de vrijheid begrijpen kan, doet mij inzien, dat het van mij afhangt, of ik haar verwezenlijk. De vrije geest, de zichzelf verwerkelijkende individualiteit, laat zich niet storen door de twijfel, of zijn handelwijze wel succesvol zal zijn. Een vrij mens is noch pessimist, noch optimist; hij is een individualist, die uit inzicht handelt, los van een goed of slecht vooruitzicht. Alleen vrije mensen kunnen elkaar in vol vertrouwen ontmoeten en wrijvingsloos samenleven en daardoor voor de vrede werken. Hoe is dit denkbaar, en hoe maak je dit wetenschappelijk waar?

-Wetenschappelijkheid: De vrijheidsfilosofie heet volgens voornoemde voordracht op een "solid wissenschaftlichen Grundlage" te berusten. Wat houdt hier wetenschappelijk in? "Alle Realität verwandelt sich in einem wunderbaren Traum, ohne ein Leben, von welchem geträumt wird, und ohne einen Geist, dem da träumt: in einen Traum, der in einem Traum von sich selbst zusammenhängt." Op zo'n illusionisme, verwoord (niet voorgestaan) door J.G. Fichte, antwoordt Steiner: "Wer zu dieser Ansicht sich bekennt, dem geht die Einsicht ab, dass es etwas gibt, das sich in der Tat zum blossen Wahrnehmen verhält wie das Erfahren im wachen Zustande zum Träumen. Dieses ist das Denken." (Phil. d. Fr. : hoofdstuk V, alinea 8) Dat dit zo is kun je niet bewijzen, alleen ervaren. (Filosofisch uitgedrukt: geen demonstratieve, maar intuïtieve kennis.) Men kan de bewijslast van deze stelling niet op zich nemen. Men kan alleen trachten, anderen tot deze ervaring te brengen. Zo is het volgens Borgman Hansen te begrijpen, dat Steiner degenen, die menen, dat de kennende mens slechts een beeld van de kant en klare wereld ontwerpt, de vraag toeroept: "mit welchem Rechte erklärt ihr die Welt für fertig, ohne das Denken?" (t.a.p.V,10). Door middel van deze ongewone vraag kan men uit de droom ontwaken. Geen argumentatie, maar de stimulatie, de opwekking tot bewustwording van de betekenis van het denken. De wetenschappelijkheid is dus geen dialectisch argumenterende alleen, maar juist ook een opwekkende, wakker makende. Hierin is de vrijheidsfilosofie met de "Wissenschaftslehre" van Fichte verwand, die ook een wakkerheid des geestes veronderstelt.

Het wetenschappelijke fundament is dus de bewuste ervaring en het keninzicht, wat het denken in wezen is. Vanuit dit inzicht kan men ertoe overgaan, de vrijheid in praktijk te brengen, want een vrije daad ontspruit uit een morele intuïtie en deze wordt alleen door dat denken bewust, dat die hogere wakkerheidsgraad heeft; als alleen het zuiver gedachte mijn wil en daad bepaalt en niet meer het subjektieve, dan handel ik vrij, want het denken overkoepelt zowel het subjektieve als het objektieve.

De grond voor het vertrouwen tussen mensen, voor een vredige samenleving is, dat de gedachtenwereld, waaruit wij intuïties ontvangen mogen, voor alle mensen één en dezelfde is.

Vrije geesten kennen dus geen conflicten, want zij handelen uit de ene en alle mensen verbindende ideeënwereld. Voorzover wij vrij kunnen zijn, behoeven wij geen ethiek, geen plicht, geen geweten, zelfs geen deliberatie.

In Dornach*stelde Hansen nog de vraag: kunnen er situaties voorkomen, waarin een misdaad onvermijdelijk is(het doden van één medemens, om het leven van honderd anderen te redden)? Heiligt het doel een ongewild middel? Volgens Borgman Hansen is de wereld zo'n geheel, dat waar het doel vrij en uit liefde nagestreefd wordt, middelen moeten bestaan, die op zichzelf ook gewild kunnen worden.

-Christelijkheid: Vrije geesten handelen niet uit plicht, maar uit liefde en inzicht. Daarmee wordt een stap van het Oude Testament naar het Nieuwe gezet; de wet komt niet meer van buiten, maar versmelt met onze eigen wil. De "Philosophie der Freiheit" gebruikt enkel filosofische, geen theologische begrippen. Over het kerkelijke Christendom wordt in dit boek geringschattend gesproken. Niettemin geeft het boek de gelegenheid, nader tot een onkerkelijk, Paulinisch te noemen Christendom te komen, en het verenigt aldus de vrijheidsimpuls met de Christusimpuls.

Borgman Hansen liet op bepaalde plaatsen een christologisch licht vallen; bijv. hoofdstuk IV, alinea 7, waar het woord 'genade' minder onschuldig is dan het lijkt, als ook de 2e alinea van het hoofdstuk "Die Konsequenzen ...", waar staat: "Das gemeinsame Urwesen, das alle Menschen durchdringt, ergreift somit der Mensch in seinem Denken." (Men lette op het juiste onderwerp in hoofd- en bijzin).

"Leben in der Liebe zum Handeln und Lebenlassen im Verständniss des fremden Wollens is die Grundmaxime der freien Menschen." (XII, 35)

Tot nader begrip zij verwezen naar drie opstellen van Oskar Borgman Hansen in het tijdschrift 'Das Goetheanum', nr. 18, 20 en 22, 1984.

Het was zeer verheugend in een zo goede sfeer onder deskundige leiding in deze zo aktuele vrijheidsfilosofie samen weer iets dieper door te dringen.

Pim Blomaard

* Tijdens de hemelvaartsbijeenkomst van de 'Arbeitsgruppe'.

A G E N D A

In de Agenda willen wij U op de hoogte stellen van activiteiten (congressen, symposia, lezingen e.d.) die door filosofen uit de universiteitswereld ondernomen worden. (Zo hadden wij U bijv. in het voorjaar kunnen wijzen op het 'Heidegger-symposion', dat in Leiden plaatsvond en zeer interessant was; er werd daar door vooraanstaande filosofen (Gadamer, Pöggeler) over Heideggers techniek-conceptie en over "das neue Denken" gesproken.) Te weten wat er gaande is en in contact te blijven met de vakfilosofie van vandaag lijkt ons belangrijk.

- Amsterdamse Kring voor Wijsbegeerte: deze kring komt steeds in Hotel Krasnapolsky bijeen, aanvang 20.00 uur. Hij heeft het jaar 84/85 tot thema: Wijzen van denken; 22 okt. Prof. Barth: Breinen tegen het rationalisme.

Over de logica van denksystemen.

12 nov. Prof. v. Baal: De logica van de naïeve ervaring in eenvoudige culturen.

10 dec. Prof. Vos: Als een pijnboom zonder schaduw: het ontdekken van de eigen natuur als Boeddha-natuur.

Aanmelding door storting. Inlichtingen: 020-735109

- Society for Philosophy and Technology: organiseert van 12 t/m 17 aug. 1985 aan de T.H. Twente (Enschede) een internationaal congres: Technology and Responsibility
Inlichtingen: 053-892021

- In 1985 zal het 6e internationale Kantcongres gehouden worden. Gegevens volgen.

- de 'Internationale Assoziation von Philosophinnen' organiseert een symposion in Heidelberg van 11 - 13 oktober 1984. Alle bijdragen van filosofinnen zijn welkom.

FILOSOFEN-BIJEENKOMST te DORNACH

Techniek is geen eenduidig begrip. Het verwijst naar wetenschap, naar toegepaste wetenschap en naar de produkten van deze wetenschap - machines, kommunikatiedelen, computers enz. - Techniek wordt ervaren als een zegen, maar ook als een bedreiging: de vloek van de goden in de vorm van een geschenk (Pandora), in wie de mensheid haar eigen ondergang aanbidt.

In de titel van de bijeenkomst van de "Arbeitsgruppe für Philosophie und Psychologie - am Goetheanum" is het ambivalente karakter van het verschijnsel techniek verwerkt: 'Begründung und Gefährdung der Freiheit. Die Aktualisierung der Philosophie der Freiheit Rudolf Steiners im Zeitalter der Technik'. Techniek maakt vrijheid mogelijk maar bedreigt haar tegelijkertijd.

Waarom dit zo is, werd in diverse bijdragen vanuit verschillende gezichtspunten naar voren gebracht. Het is echter niet de bedoeling al deze bijdragen kort te noemen. Dat zou een opsomming van gedachten opleveren, waarvan de samenhang in een korte weergave niet zonder meer duidelijk zou worden. In het hier volgende zal een poging gedaan worden, de kern van de besproken problematiek te beschrijven.

Om niet in een gigantische spraakverwarring te geraken, werd tijdens de voorbereiding van de openbare bijeenkomst bedacht wat het begrip techniek inhoudt. Aanknappend aan het Griekse begrip *technè*, dat als aanduiding van kunst gebruikt werd, werd techniek gekarakteriseerd als op kennis (Erkenntnis) berustende vaardigheid, men zou ook kunnen spreken van techniek als 'kunsten' - als aktiviteit. Hierin onderscheidt ze zich van techniek als produkt, in de vorm van machines, kommunikatie-middelen en dergelijke.

Grondslag van de huidige techniek is het natuurwetenschappelijke, rationele en mechanistische kennen, dat mede door haar produkten de samenleving ingrijpend veranderd heeft, de mens met een 'tweede natuur' omgeven heeft. In kritieken op de techniek in haar vorm als produkt, waar het onderscheid tussen techniek als op handelen gerichte wetenschap of als op kennis berustende vaardigheid, wat op hetzelfde neerkomt, en tech-

niek als produkt niet gemaakt wordt, wordt met het produkt de eraan ten grondslag liggende kennis eveneens verworpen, als bedreiging van humaniteit, van de menselijke vrijheid.

Door verschillende sprekers is er op gewezen, dat op grond van de filosofie en anthroposofie van Steiner het natuurwetenschappelijk denken niet verworpen kan worden. Integendeel: Steiner waardeert het emanciperende karakter ervan, het stelt de mens op eigen benen. Door het technisch denken is de mens afgesnoerd van de levende idee, zoals die in de natuur werkzaam is. De geometrische wetmatigheden die vormend bijv. op het skelet hebben gewerkt, verschijnen als onwerkzame begrippen in het bewustzijn, als ze door het denken tevoorschijn gebracht worden - een proces dat door R. Pflaumer treffend vergeleken werd met het baren, waarbij sprake is van een tevoorschijn brengen, maar niet van een scheppen. De werkzame ideeën zijn 'herabgelähmt' (zie "Von Seelenrätseln"); zij oefenen geen invloed uit in de zin, dat er van dwang(1) sprake is. De situatie is te vergelijken met onze relatie tot logische wetmatigheden: om logisch te denken, is het noodzakelijk logische wetten in acht te nemen, er is echter geen enkele wet die mij dwingt logisch te denken. (Het is hier niet de plaats aannemelijk te maken, dat dat vroeger anders is geweest. Men raadplege hiervoor "Die Rätsel der Philosophie". Overigens stelt de "Arbeitsgruppe" zich ten doel, de ontwikkeling van het denken o.a. in dit opzicht d.m.v. tekst-studie te onderzoeken.)

Zo bezien is het denken, dat ten grondslag ligt aan de 'tweede schepping', een verworvenheid die ons een vrijheidsmogelijkheid biedt. Waar zij de autonome mens helpt los te komen van 'god en de gemeenschap met de vaderen' (aldus Sedlmayr in "Gefahr und Hoffnung des technischen Zeitalters" dient zij de vooruitgang. (Oskar Borgman Hansen wees er op, dat voor de genoemde katholieke filosoof Sedlmayr in het verbreken van de banden met het oude juist het gevaar van de techniek school.)

Dit neemt niet weg dat er wel degelijk gevaren aan de techniek als wetenschap en produkt verbonden zijn. Men bespeurt nl. overal, dat het natuurwetenschappelijke denken - met haar tendens naar beheersing - op gebieden toegepast wordt, waar het niet thuis hoort; en zodra dat gebeurt is techniek een bedreiging, die de mens in rationele planmatigheid

dreigt te verstikken. De vraag dringt zich dan natuurlijk op, wat we hier tegenover kunnen stellen, en het ligt voor de hand terug te grijpen op wat Steiner in de "Philosophie der Freiheit" als morele techniek beschrijft. Waarom Steiner het adjektief 'moreel' in dit verband gebruikt, daarover is in de voorbereidingsgroep uitgebreid gediskussiëerd. Men was het er direkt over eens, dat het niets te maken had met 'goed' en 'kwaad'. Steiner spreekt immers niet over moralistische techniek. Het punt was, of er naast techniek nog een morele techniek bestaat. Want als er naast de gewone techniek geen morele techniek bestaat, als morele techniek m.a.w. hetzelfde is als techniek, waarom gebruikte Steiner dan het adjektief moreel; en als morele techniek niet hetzelfde is als techniek, waarin onderscheidt ze zich dan hiervan?

De opvatting van Werner Moser was, dat Steiner het adjektief moreel gebruikt, om aan te geven dat het over handelen in de waarnemingswereld gaat, waardoor ze zich onderscheidt van bijv. denktechniek: het denken dat de wetmatige samenhang tussen de begrippen niet verstoort. Wanneer techniek - het bouwen van een viadukt bijvoorbeeld - de samenhang van de in acht te nemen wetmatigheden niet verstoort, m.a.w. als er dus een deugdelijk viadukt gebouwd wordt, is er sprake van morele techniek. Steiner beschrijft morele techniek immers als "die Fähigkeit, die Welt der Wahrnehmung umzuformen, ohne ihren naturgesetzlichen Zusammenhang zu durchbrechen"(hoofdstuk XII); en om dat te verwezenlijken moet het handelen gebaseerd zijn op kennis van de te veranderen waarnemingswereld.

Volgens Oskar Borgman Hansen verwees het adjektief moreel naar een andere bron dan die van de technische intuïties. Morele techniek was volgens hem een bijzondere vorm van techniek. De vijfde voordracht in GA 212 wijst inderdaad in die richting(vgl. O. Palmer, blz 113). Het probleem is of deze visie tekst-immanent uit de "Philosophie der Freiheit" te ontwikkelen is.

De terechte kritiek op de technokratie moet zich dan ook vooral richten op de toepassing van het natuurwetenschappelijk denken op het sociale organisme. Dit denken is nl. niet in staat, sociale wetmatigheden te kennen, wetmatig-

heden zoals die geformuleerd zijn in "Geisteswissenschaft und soziale Frage"; en als sociaal handelen niet op kennis berust, verstoort het wetmatige sociale samenhangen. Het belang van de "Philosophie der Freiheit" voor het sociale leven is voornamelijk door O. Hansen behandeld. Omdat hetgeen hij in Dornach naar voren gebracht heeft in grote trekken overeenkomt met wat hij in Den Haag hierover gezegd heeft, verwijs ik daarvoor naar het verslag van die bijeenkomst.

Tot slot wil ik nog refereren aan een belangrijk onderwerp, dat de filosoof R. Pflaumer (Heidelberg) aan de orde stelde: wat is de plaats van de filosofie binnen de anthroposofie? Heeft het überhaupt nog zin in het tijdperk waarin de opgave van de filosofie ten einde is, met filosofie bezig te zijn; is het niet zo dat de "Philosophie der Freiheit" een meditatie-boek is, om het zuivere denken te ontwikkelen, en dat de strikt filosofische problemen van secundair belang zijn?

In zijn antwoord op deze vraag wees hij op de parallel met betrekking tot de "Kritik der reinen Vernunft" van Kant. Dit werk had tot doel de natuurwetenschap te legitimeren. De "Philosophie der Freiheit" heeft tot doel de geesteswetenschap te legitimeren; ten overstaan van de vakwereld is het noodzakelijk deze opgave op wetenschappelijke wijze te verdedigen, en dat is alleen mogelijk wanneer men vertrouwd is met de filosofische problematiek.

Voor het werken bij de 'Medizinische Sektion' veronderstelde Rudolf Steiner een wetenschappelijke vorming. Het is niet in te zien, waarom dit voor een (overigens niet existente) Filosofische Sektie binnen de Algemene Anthroposofische Sektie niet ook zou gelden. Naar zijn mening deed men afbreuk aan de "Philosophie der Freiheit" als men het alleen als een denk-etude zag: de "Philosophie der Freiheit" is een denk-kompositie; een uitspraak waarmee ik dit verslag wil beëindigen.

Paul de Roo

(1):vgl. GA 179 - 11-12-1917; en O. Palmer: "Die Philosophie der Freiheit. Monographie eines Buches", blz. 52/53,

CITAAT uit Haverbecks "Die andere Schöpfung;..."(zie onder), blz. 254:

"Denken macht frei vom Zwang der natürlichen Gesetzmäßigkeiten und von sich selbst. Denken ermöglicht uns, unseren Standort zu erkennen und damit auch die Lage, in die wir uns selbst gebracht haben - dies nicht als natürlichen Zwang, sondern aus eigener Willkür. Wer denkt, ist auch verantwortlich. Denken ist damit auch das Organ, zur Diagnose die Therapie zu ermitteln. In der Freiheit, die der Mensch durch Denken gewinnt, ist impliziert, die Möglichkeit des Irrtums. "Irrtum vorbehalten." Dieser Gefahr bleibt das Denken ausgesetzt und unser Zustand ist der Beweis dafür. Aber Denken ist auch der archimedische Punkt, von dem aus - wie in der Technik bewiesen - tatsächlich die Welt "aus den Angeln gehoben" worden ist, aber auch der Mensch sich selber "in den Griff" bekommt, wenn er....über sich nachzudenken vermag.. Im übergreifenden Denken, im Denken über das Denken, im Bewußtsein, das sich selber betrachten und sich über sich selbst hinausheben kann, liegt zugleich die Möglichkeit zur Selbstkorrektur. "

LITERATUUR-LIJST van boeken waarin het onderwerp techniek vanuit anthroposofische gezichtspunten belicht is.

K. Brotbeck	Die Herausforderung der Pädagogik durch die Technik; In: Brauchen wir einen neuen Menschen? Die Kommenden, Freiburg, '70
W. Bühler	Der Mensch zwischen Übernatur und Unter-natur; Verlag J.Martin, 1966
O.J. Hartmann	Antworten auf aktuelle Lebensfragen: nr. 8,9,21; Die Kommenden, Freiburg, 1981
F. Häusler	Technik und soziale Wohlfahrt; Dornach, '3
W.G. Haverbeck	Die andere Schöpfung; Technik und Schick-sal von Mensch und Erde; Urachhaus, 1978

- W.G. Haverbeck Entschluß zur Erde; Urachhaus, 1983
 J. Hemleben Das haben wir nicht gewollt. Sinn und Tragik der Naturwissenschaft; Urachhaus, 1978
- H. Hessenbruck Materie und Geist; Verlag der Lebensschule, 1966
- A. Kimpfler -Fragmentarisches aus ungeistiger Zeit; Achberger Verlagsanstalt, 1975
 -Okkulte Umweltfragen, Anders Leben Verlag, Wies, 1982
- F.J. Kreitner The role of technology in the modern world; N.Y. The Merilyn Institute, '72
- P. Schatz Rhythmusforschung und Technik; Freies Geistesleben, 1975
- A. Strakosch -Leben und Lernen im Zeitalter der Technik; Zbinden, 1955
 -Mensch und Maschine; Waldorfschul-Spielzeug AG, 1927
- M. Thürkauf Technomanie - die Todeskrankheit des Materialismus; Novalis-Verlag, 1978
- C. Unger Welttendenzen des Technik; In: C.Unger:Schriften, I, blz. 244, Freies Geistesleben, 1964
- G. Unger Die Befreiung des Menschen durch die Technik. - Illusion und Wirklichkeit; In: Brauchen wir einen neuen Menschen? Die Kommenden, 1970

Al deze boeken zijn aanwezig in de Bibliotheek van de Anthroposofische Vereniging in Nederland, Riouwstraat 1 te Den Haag.

In 1957 is een speciale aflevering van het tijdschrift "Vrije Opvoedkunst" verschenen met als thema: "Techniek als uitdaging aan opvoeding en onderwijs" (februari, nr 2-3). Vrij Geestesleven, 1957

Alfabetisch auteurs-register betreffende artikelen in het tijdschrift "Das Goetheanum"(DG) met bijlage "Was in der anthroposophischen Gesellschaft vorgeht"(W), 1e t/m 62e jaargang, over TECHNIEK.

H. Brunner	Das Schicksal der Menschheit im Zeitalter der Technik, W-1952, blz. 123
K. Buchleiter	Die Manipulation des Menschen im Griff der Technik, DG-1968, blz.177
P. Bühler	Tendenzen der Technik, DG-1931, blz. 362
R. Cranz	Im Zeitalter der Elektronik, DG-'77, 389
A. Fried	Ein Paradies der Technik, DG-1930, 349
E. Hagemann	Die Bedeutung der Elementarwesen für das heutige Kulturgeschehen, W-'71,160 - 176
G. Hartmann	Von den Anfängen der Technik, DG-'65, 9
F. Häusler	Soziale Wirkungen der Technik, DG-'30,349
G. Kühlewind	Mensch und Automat, DG- 1983, blz. 185
L. Locker-Ernst	Die Bedeutung der Technik im Entwicklungsgang der Menschheit, DG-1962, blz. 242
	Die menschlichen Ideale im Jahrhundert der Technik, DG- 1969, blz. 261
G. Maier	Die geistige Orientierung des Menschen in der technischen Zivilisation, DG-81,66
G. Maier/P.Boock	Grosstechnik und Individuum, DG-1981, 201
H. Poppelbaum	Kind und Technik(boekbespreking)DG-'53,21
P. Schatz	Die Technik und das Schicksal der Erde, DG-'68, 129 + Technik und Geisteswissenschaft, DG-'38, 172,194, 328 en DG- '39, blz. 58,75, 307, 332 + Die Entwicklung der Technik in der Vorschau Goethes,'68,170
W. Schornstein	Technik und soziale Frage, W-'33,74 - 86
A. Strakosch	Die Technisierung der Arbeit und ihre Wirkung auf die menschliche Persönlichkeit, DG-'33, 124 + Technische Arbeitsmethoden und menschliches Denken, DG-'33, blz. 267 en 274 + Der technisierende Mensch als Zauberlehrling, DG-'41, 34
A. Steffen	Die Stellung der Anthroposophie zur heutigen Zivilisation insbesondere zur Technik, DG-'27, 397,405,413

H. Stransky	Beruf und Berufung des Menschen in einer technischen Welt, DG-1973, blz. 241
L. Thieben	Mensch, Tier und Maschine, DG-'32, 263
G. Unger	Ein Beitrag zur 'sanften Technik', DG-1975, 366 + Mikroelektronik, DG-'83, 2 en 321 + Etwas vom Wesen des Computers, DG-'83, 222
G. Wachsmuth	Mensch und Maschine, DG-1931, blz. 94

- - - - -

In 1980 is het door Emil Mötteli vervaardigde "Sachwort- und Namenregister der Inhaltsangaben" uitgekomen. Dit is een register met meer dan 35.000 trefwoorden, gebaseerd op de inhoudsopgaven van de in de Gesamtausgabe opgenomen werken van Rudolf Steiner. Omdat er van vele cycli geen inhoudsopgave gemaakt zijn, is dit register onvolledig. Hieronder volgt een aanvulling van het trefwoord 'Technik', die grotendeel afkomstig is uit het E.Vreede-archief te Den Haag.

6	- 1-1908	GA 102
29/30	-12-1914	GA 275
4	- 9-1916	GA 272
11	- 9-1916	GA 272
6	-10-1917	GA 177
18	-11-1917	GA 172
15	-11-1917	GA 178
25	-11-1917	GA 178
25/26	-12-1917	GA 180
17	-10-1918	GA 73
20	-10-1918	GA 185
31	- 1-1919	GA 188
12	- 2-1919	Tijdschrift "Gegenwart", 1943/1944, nr. 6-7
5	- 1-1920	Geisteswissenschaft und die Forderungen der Gegenwart, Heft I, 1950
17	- 6-1920	niet uitgegeven
8	- 7-1920	Geisteswissenschaft und die Forderungen der Gegenwart, Heft VII
19	- 7-1920	GA 198
20	- 2-1921	niet uitgegeven
21	- 2-1921	niet uitgegeven; Fragenbeantwortung staat in "Die Menschenschule", Heft 12, 1959
23	- 2-1921	GA 304

ACTIVITEITEN

- 1) - In samenwerking met het Studiecentrum voor Anthroposofie in Den Haag zal 16 november a.s. een lezing plaatsvinden, te houden door drs. A. van der Mey over: "De praktische betekenis van het Goetheanisme".

Inleiding tot de lezing:

Een merkwaardig gegeven van de moderne tijd is het feit dat er weinig spontane belangstelling is voor de resultaten van modern wetenschappelijk onderzoek. Alleen als inspirator van technische vernieuwingen heeft het wetenschappelijk doen en laten onze belangstelling; wat er over mens en wereld in het algemeen gedacht wordt binnen de wetenschappen heeft niet onze spontane interesse. Het lijkt zo te zijn, dat de wereld die de moderne wetenschap beschrijft niet de wereld is van onze dagelijkse ervaring. Er komen uit deze wetenschappelijke beschrijvingen dan ook weinig ontwikkelingsimpulsen voort voor ons dagelijks praktisch leven.

De Goetheanistische kijk op de wereld heeft een ander karakter dan de hierboven beschrevene. Deze laat juist op onze eigen ervaring een nieuw licht schijnen, waardoor wij onze (individuele) plaats in de wereld opnieuw kunnen gaan begrijpen. Uit dit nieuwe begrip kunnen nieuwe praktische impulsen voortvloeien voor het eigen leven.

In de voordracht zullen de beide wetenschappelijke houdingen en hun praktische consequenties gekarakteriseerd worden.

Tijd: vrijdag 16 november; aanvang 20.15 uur

Plaats: Den Haag, in het Verenigingsgebouw,
Riouwstraat 1.

Drs. A. v.d. Mey is filosoof, afgestudeerd op E. Husserl en werkzaam aan de Vrije Hogeschool.

- 2) - Ook in samenwerking met het Studiecentrum voor Anthroposofie in Den Haag zal hoogstwaarschijnlijk op zaterdag 23 en zondag 24 februari een weekend georganiseerd worden met de heer W.A. Moser over

"Reines Denken und übersinnliche

Erkenntnis"

Zaterdag-avond zal vermoedelijk een voordracht gehouden worden (met het Duits als voertaal) en zondag zal aan bovengenoemd thema seminaristisch gewerkt worden (ook in het Duits). In de volgende "Berichten" zullen wij de nadere gegevens verstrekken.

- 3) - Aansluitend op dit weekend zal de heer Moser van 25 t/m 28 februari 1985 een duitstalig "Seminar" houden over het boek:

"Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung"

Deze vier studiedagen zullen in Den Haag of in Leiden plaatsvinden, mits er voldoende belangstelling bestaat. Daarom is het noodzakelijk dat men zich vóór 15 december a.s. opgeven heeft bij het redactieadres (zie voorin). Men kan zich alleen voor het hele seminaar opgeven, dat ongeveer f 150,- zal gaan kosten, exclusief maaltijden; slaappleatsen zijn in overleg met ons te regelen.

Van de deelnemers wordt verwacht, dat zij enige mate met de kentheoretische werken van Rudolf Steiner vertrouwd zijn.

W.A. Moser is docent op kentheoretisch gebied en medewerker bij de 'Arbeitsgruppe für Philosophie und Psychologie' aan het Goetheanum. Hij doceert o.a. aan het Humboldt College te Achberg en het Troxler Institut te Basel.